

УДК 330.342

Аналіз трансформації національної економічної системи

Новікова О.С., старший викладач

Сумський національний аграрний університет

Анотація. У статті проаналізовано існуючі підходи до визначення економічної системи та її трансформації, досліджено стан окремих складових економічної системи: рівня розвитку продуктивних сил, виробничих відносин та господарських механізмів. Встановлено, що ключовими факторами ефективної трансформації системи є завершення формування відносин власності, удосконалення державних механізмів на принципах прозорості, єдності інтересів та системності. Нехтування важливістю таких перетворень може привести до збільшення ентропії системи та розпорошення фінансових ресурсів.

Ключові слова: економічна система, трансформація економіки, ентропія економічних систем, ринкова економіка, трансакційні витрати.

Анализ трансформации национальной экономической системы

Новикова О.С.

Анотация. В статье проанализированы существующие подходы к определению экономической системы и ее трансформации, исследовано состояние отдельных составляющих экономической системы: уровня развития производительных сил, производственных отношений и хозяйственных механизмов. Установлено, что ключевыми факторами эффективной трансформации системы является завершение формирования отношений собственности, совершенствование государственных механизмов на принципах прозрачности, единства интересов и системности. Пренебрежение важностью таких преобразований может привести к увеличению энтропии системы и распыление финансовых ресурсов.

Ключевые слова: экономическая система, трансформация экономики, энтропия экономических систем, рыночная экономика, транзакционные издержки.

Analysis of transformation of the national economic system

Novikova OS

Abstract: The article analyzes the existing approaches to the definition of the economic system and its transformation, investigates the state of individual components of the economic system: the level of development of productive forces, industrial relations and economic mechanisms. It is established that the key factors of effective transformation of the system are the completion of the formation of property relations, the improvement of state mechanisms on the principles of transparency, unity of interests and consistency. The neglect of the importance of such transformations can lead to an increase in the entropy of the system and the dispersal of financial resources.

Key words: economic system, economy transformation, entropy of economic systems, market economy, transaction costs.

Постановка проблеми. Поняття економічної системи широко відоме з базового курсу економічної підготовки, і як це часто виявляється, є значно складнішим при більш уважному дослідженні.

При визначенні національної економічної системи найчастіше її відносять до змішаної і часто вказують, що на даному етапі відбувається її перехід до ринкової. Окремий напрям досліджень присвячений процесам трансформації та дослідженню перехідної економіки [2,3,4]. В той же час стан та навіть напрям трансформації національної економіки а також причини її недостатньої ефективності є предметом широкого обговорення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням динаміки економічних систем займаються В.Д. Базилевич [1], Н.І. Гражевська [2], В.Г. Бодров, М.І. Зверяков[3], Б.Ф. Заблоцький та інші, в той же час дослідження

сучасного стану національної економічної системи, її сталості та ефективності потребує уточнення.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідити еволюцію сучасної економічної системи в Україні та визначити основні проблеми на шляху до становлення соціально-орієнтованої ринкової економіки сучасного зразка.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній економічній думці економічна система визначається як система взаємовідносин, сукупність взаємопов'язаних елементів або ж взагалі як сфера функціонування. В будь-якому випадку підкреслюється наявність взаємопов'язаних елементів, спільного здійснення процесів виробництва, розподілу та споживання, спільної мети та принципів функціонування, що і визначають класифікаційну приналежність системи.

В західній практиці економічну систему часто трактують як систему виробництва, розподілу та перерозподілу ресурсів, товарів та послуг, що включає систему інституцій, органів, процесів прийняття рішень та схем споживання, що відповідає економічній структурі певного суспільства.

Із структурного погляду вона включає в себе продуктивні сили, економічні відносини та господарські механізми, поєднані спільною метою та принципами функціонування.

Трансформацією економічної системи прийнято вважати якісне перетворення системи, що пов'язана з виходом зі стану рівноваги, може характеризуватись за рівнем, стадіями та глибиною змін [5].

Які ж зміни відбулися в цих складових за останню чверть століття, що дозволять класифікувати національну економіку як один з трьох найпоширеніших історичних типів: ринкову, командно-адміністративну чи традиційну або ж віднести її до змішаної (що за визначенням поєднує певну комбінацію вищезазначених систем).

Вдосконалення продуктивних сил останнім часом відбувається особливо помітно – інформаційна революція, масштабне оновлення техніки, скорочення життєвого циклу продуктів, розвиток сфери послуг. Але подібні зміни хоч і були суттєвими, ще раніше відбувались у країнах, що не зазнавали таких колосальних змін інших складових економічної системи. Технології змінили уявлення про світ перш за все у сучасних постіндустріальних економіках, але більшість з них не відійшли від ідеалів ринку і зберегли мету і принципи функціонування системи. Ми не маємо підстав говорити про вирішальну роль зміни продуктивних сил у трансформації економічних систем. Четверта науково-технічна революція хоч і вплинула на сучасну ринкову економіку розвинених країн, але швидше мова йде не про зміну економічної системи, а про пристосування окремих механізмів господарювання в напрямку більш ефективного використання ресурсів суспільства і появи нових форм відносин за рахунок сучасних технологій. Основні цілі та принципи функціонування систем залишились незмінними.

Навіть заяви про вичерпання екстенсивних факторів розвитку продуктивних сил і про необхідність інтенсивного використання ресурсів не є достатньо обґрунтованою. На нашу думку в національному аспекті екстенсивний розвиток сьогодні все ще має перспективи – велика кількість земель залишаються поза господарським оборотом (не використовуються земельні частки (паї) загальною площею 4,8 млн. гектарів, або близько 12 відсотків загальної площі сільськогосподарських угідь [8]), значні поклади ресурсів не

використовуються повною мірою. Особливою проблемою є циклічне та структурне безробіття, що містять суттєві резерви збільшення виробництва за рахунок політики збільшення зайнятості. Тож сама лише еволюція продуктивних сил, їх вдосконалення і більш ефективне використання хоч і є важливими складовими економічної системи, не призводить до її трансформації [5].

Наступною складовою системи є економічні відносини, і варто вказати на колосальні перетворення саме в цій царині. Перш за все, це відносини власності. Державна та псевдоколективна власність поступилась приватній та корпоративній. В той же час питання власності досі залишається однією з найслабкіших ланок, що не дозволяють остаточно завершити процес трансформації економічної системи. Приватизація підприємств державної власності з використанням сертифікатів визнана провальною, і фактично позбавила населення права на частку «народного» майна, сконцентрувавши засоби виробництва у власності окремих структур [3]. Але навіть не дивлячись на спосіб здобуття власності і на те, що частка державних підприємств досі залишилась суттєвою, новостворена приватна та корпоративна власність не створила умов для повноцінного розвитку ринкових механізмів. Заяви про реприватизацію, численні рейдерські захоплення не лише приватизованих, але й створених власниками підприємств з використанням переважно судової гілки влади підривають основний стовп ринкової економічної системи – приватну власність і відповідно національна економічна система не може бути класифікована як ринкова.

Приватизація землі також залишається наріжним каменем на перешкоді до ринку. Будучи однією з найважливіших складових національного багатства, земля повинна отримати свого власника, а без повноцінного права на торгівлю ділянками власність на землю залишається неповноцінною, що також перешкоджає завершенню процесу трансформації економічної системи. Україні пропонували взяти за приклад приватизацію земель Східної Німеччини або Польщі, але на жаль їх досвід не було використано, хоча варто сказати, що

пайова власність з подальшою орендою все ж таки виявилась успішнішою за приватизацію державного майна з використанням сертифікатів. Сьогодні 25% землі досі залишається в державній власності, а дозволені 49 років оренди державних ділянок незрівнянно перевищує німецькі максимальні терміни оренди у 5-10 років [8, 9].

Нездійсненими в українських реаліях виглядають і відкриті торги державними землями з використанням ринкових цін і привілеями для дрібних місцевих фермерів, що за 10 років знищили залишки колективізації у Східній Німеччині і дозволили поширити німецьку модель ринкової економіки на всю об'єднану країну [9].

Що ж до господарських механізмів, то зміни в цій царині відбуваються повсякчас і навіть швидше, ніж система може їх сприймати. Державні механізми зазнають постійних перетворень: зміни законодавчої бази, системи оподаткування, відсутність або декларативний характер довгострокових програм розвитку. Монополізація окремих сфер економіки, олігополістичні змови між крупними постачальниками не дозволяють ефективно працювати механізмам ринку.

Сукупність цих факторів не дозволяють віднести економічну систему до ринкових, в той же час і риси командно-адміністративної залишилися у далекому минулому.

Українська економіка часто критикується за повільне подолання наслідків радянської системи та наявність залишків командно-адміністративної системи, але що ж збереглось від неї? Традиційними рисами командної економіки вважають централізоване регулювання економічних процесів, переважання нематеріальних стимулів, суспільну власність на засоби виробництва. В сфері державного регулювання сьогодні влада заявляє, що не може прямо впливати на діяльність господарюючих суб'єктів, які часто приймають рішення прямо всупереч інтересам суспільства. Це стосується і ціноутворення монополій, що залишилися у спадок від радянського прагнення уникати конкуренції всередині галузей і були необачно приватизовані. Не дивлячись на численні заяви вчених

про застосування нераціональних сівозмін у рослинництві і засилля соняшнику держава не може вплинути на діяльність приватних виробників. Навіть видобуток і транспортування природних багатств з надр землі стають все менш підвладні державному управлінню. Традиційні державні галузі освіти та охорони здоров'я поступово зазнають конкуренції з боку приватних компаній. В сфері стимулювання працюючих моральне заохочення давно поступилося преміюванню та іншим матеріальним стимулам. Чи можна в таких умовах говорити про суттєві залишки командно-адміністративної економіки – швидше ні. Жодна з типових рис цієї системи зараз не відслідковується. Але і вважати економічну систему повноцінною ринковою теж не варто через наведені вище перепони – а це несформована система власності і недосконалі господарські механізми.

Нашу систему прийнято називати змішаною, але змішаність передбачає присутність у одній системі рис інших. В нашому випадку швидше можна вказати на відсутність рис системності, структурованості. Відсутність чітких правил гри, невідповідність реальних інтересів осіб, що здійснюють реформування, їхнім офіційним заявам, тісні зв'язки між представниками приватних природних монополій і державними діячами віддаляють або навіть унеможливають формування ринкової економічної системи. Вони спричиняють колосальний обсяг трансакційних витрат, що супроводжують господарську діяльність. Нагадаємо, що термін трансакційні витрати було запропоновано Рональдом Коузом ще в 30х роках минулого століття і він означає витрати функціонування ринку, як "витрати користування ринковим механізмом", що супроводжують трансакції. Сучасні економісти іноді прирівнюють ці витрати до дії сили тертя у фізиці. Обсяг трансакційних витрат суттєво більший за відсутності прозорої інформації та складних механізмів укладення угод. Але трансакційні витрати можуть бути продуктивними – коли вони продовжують циркулювати в системі, перетворюються на інвестиції [2].

Є й інший вид витрат, що супроводжують функціонування хаотичних систем. Втрати енергії від низького рівня впорядкованості та структурованості будь-

якої системи у фізичних процесах називають ентропією [6]. Це поняття характеризує рівень невизначеності, хаосу, неупорядкованості і такі витрати не є продуктивними. Нобелівський лауреат І. Пригожин досліджував ентропію як протилежність до організації і тепер це поняття вже неодноразово застосовувалось до економічних процесів.

Ентропія в економіці виникає внаслідок недостатньої або недостовірної інформації, проблем управління і недостатньої ефективності каналів зворотного зв'язку, низької самоорганізованості системи. Вона вимиває інвестиційні ресурси, зменшує кошти, що мали б спрямовуватись за оновлення зношеного виробничого потенціалу [7]. Не дивлячись на те, що обсяг капітальних інвестицій у 2016 році зріс порівняно з попереднім роком на 32% він залишається недостатнім. Навіть у найбільш ефективних і прибуткових галузях рівень оновлення основних фондів сьогодні недостатній. Так у інвестиційно привабливому сільському господарстві обсяг капітальних інвестицій складає лише 50% від наявного зносу, у промисловості – 5,5%. Розподіл інвестиційних коштів між галузями вкрай нерівномірний. Поряд із зайвими витратами невирішені питання власності просто відлякують інвесторів, створюючи неприпустимий рівень ризику. До збільшення ентропії призводить і інфляція, рівень якої останні 4 роки вимірювався двозначними числами. Вона зменшує ефективність господарської діяльності, привабливість інвестиційних проектів, змушує виробників створювати наднормові запаси, тощо.

На різних стадіях економічного розвитку соціальних систем ентропія може як зменшуватись поряд з покращенням організованості системи, так і зростати, коли система рухається до збільшення хаотичності. Дослідження вчених вказують на те, що системи нажалі не розвиваються за принципом лінійності і часто зазнають коливань, подолати які можна лише за умови спрямованих зусиль суспільства [10]. Зменшенню ентропії може сприяти ефективна робота державних органів спільно з науковцями над поступовим вдосконаленням державних механізмів, створенням довготривалих програм розвитку. З одного боку необхідне сприяння дії ринкових механізмів, підтримка вільної

конкуренції, з іншого – недопущення проблем, пов'язаних з його функціонуванням – забезпечення випуску суспільних благ, встановлення механізмів компенсації негативних екстерналій. Кращому формуванню ринкової економічної системи має сприяти укріплення прав власності, завершення державної програми приватизації майна, становлення ефективного ринку землі.

Висновки та перспективи. Сучасна економічна система – це складна динамічна структура виробництва, розподілу та перерозподілу ресурсів, товарів та послуг, що характеризуються організаційною цілісністю і включає систему інституцій, органів, процесів прийняття рішень та схем споживання. Вона характеризується певним рівнем розвитку продуктивних сил, характерними виробничими відносинами та наявністю специфічних господарських механізмів. Не дивлячись на окремі проблеми у формуванні сучасного ресурсного потенціалу, Україна має достатній рівень розвитку продуктивних сил. В той же час виробничі відносини досі перебувають в стадії формування, а господарські механізми потребують вдосконалення. Особливе занепокоєння викликає слабкість інституту приватної власності та недосконалість державних механізмів, що не дозволяють остаточно охарактеризувати національну економічну систему як ринкову, хоча саме її ознаки є найбільш характерними. Недостатня структурованість системи призводить до суттєвих непродуктивних витрат, що розпорюшують ресурси, зменшують ефективність виробництва. Без цілеспрямованої діяльності державної влади спільно з суспільними організаціями, науковцями, фінансовими установами, приватними компаніями над зменшенням хаотичності системи, створенням чітких та прозорих правил гри можливий рух у зворотному напрямку і суттєве сповільнення темпів розвитку.

Список літератури

1. Базилевич В. Д. Экономическая теория: политэкономия : учебник / В. Д. Базилевич, В. Н. Попов, Е. С. Базилевич, Н. И. Гражевская. – К. : Знання ; М. : Рыбари, 2009. – 871 с.
2. Гражевська Н. І. Трансформація економічних систем в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. ек. наук : спец. 8(01) / Гражевська Н. І., 2009.
3. Зверяков М. І. Національна економічна система: проблеми теорії / М. І. Зверяков. – Одеса: Астропринт, 2012. – 320 с. – (Монографія)
4. Івашина С. Ю. Соціально-інституціональні аспекти економічної трансформації / С. Ю. Івашина, О. Ф. Івашина // Проблеми економіки. - 2014. - № 2. - С. 309-314.
5. Петришина Н. В. Проблеми трансформації економіки України. / Н. В. Петришина. // Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2014. – №24. – С. 31–38.
6. Синергетичні та екофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем. Монографія / Дербенцев В.Д., Сердюк О.А., Соловйов В.М., Шарапов О.Д.. – Черкаси: Брама-Україна, 2010. – 287 с.
7. Соловйов В. М. Використання ентропійних показників для вимірювання складності економічних систем / В. М. Соловйов, Г. Б. Данильчук // Вісник Криворізького економічного інституту. – Кривий Ріг : КЕІ КНЕУ, 2008. – Вип. 2 (14). – С. 61-69.
8. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413
9. Умови завершення приватизації в Україні. Аналітичний звіт та рекомендації для Державної програми приватизації. [Електронний ресурс] / В.Дубровський, О. Пасхавер, Л. Верховодова, Л. Блащик // Центр соціально-економічних досліджень CASE, Варшава-Київ. – 2007. –

Режим доступу до ресурсу: <http://www.case-ukraine.com.ua/umovi-zavershennya-privatizaci/>

10. Ягельська К. Ю. Енергія та ентропія у формуванні хвиль розвитку економічної системи // Міжнародна економічна політика. Спец. випуск у 2-х частинах. Част. 1 [Електронний ресурс] / К. Ю. Ягельська // Київ: ДВНЗ: «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана». – 2012. – 274-280. - Режим доступу до ресурсу: <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/24139>.

REFERENCES

1. Bazylevych, V. D. (2009). *Ekonomycheskaia teoriia. Polytekonomyia.* [Economic theory. Political economy]. Moscow: Rybari. (in Russian)
2. Hrazhevskа, N. I. (2009). *Transformatsiia ekonomichnykh system v umovakh hlobalizatsii.* [Transformation of economic systems in conditions of globalization] (PhD Thesis). Kyiv. (In Ukrainian)
3. Zvieriakov, M. I. (2012). *Natsionalna ekonomichna systema: problemy teorii.* [National economic system: problems of theory]. Odesa: Astroprynt (in Ukrainian)
4. Ivashyna, S. Yu., & Ivashyna, O. F. (2017). *Sotsialno-instytutsionalni aspekty ekonomichnoi transformatsii.* [Social and economic aspects of economic reforms]. *The Problems of Economy*, no.2, pp. 309-314 (in Ukrainian).
5. Petryshyna, N. V. (2014). *Problemy transformatsii ekonomiky Ukrainy* [Problems of transformation of the economy of Ukraine]. *Naukovyi chasopys NPU imeni MP Drahomanova*. Vol. 18: *Economy and Law*, (24), pp.31-38 (in Ukrainian).
6. Derbentsev, V. D., Serdiuk, O. A., Soloviov, V. M., & Sharapov, O. D. (2010). *Synerhetychni ta ekonofizychni metody doslidzhennia dynamichnykh ta strukturnykh kharakterystyk ekonomichnykh system.* Cherkasy: Brama (in Ukrainian)
7. Soloviov, V. M., & Danylchuk, H. B. (2008). *Vykorystannia entropiinykh pokaznykiv dlia vymiriuvannia skladnosti ekonomichnykh system.* [Use of

- entropy indicators to measure the complexity of economic systems]. Visnyk Kryvorizkoho ekonomichnoho instytutu, Vol.14, No.2, pp.61-69
8. Strategy for improving the management mechanism in the field of use and protection of agricultural land of state ownership and their disposal: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 7, 2017, No. 413
 9. Dubrovskiy, V., Paskhaver, O., Verkhovodova, L., & Blashchuk, B. (2007). Terms of completion of privatization in Ukraine. Analytical report and recommendations for the State Privatization Program. CASE Center for Socio-Economic Research. Warsaw-Kyiv. Available at: <http://www.case-ukraine.com.ua/umovi-zavershennya-privatizaci/>
 10. Yahelska, K. Yu., & Yagelskaya, E. (2012). Enerhiia ta entropiia u formuvanni khvyl rozvytku ekonomichnoi systemy. [Energy and entropy in shaping the waves of economic system development] International economic policy. Kyiv: DVNZ: "KNEU named after. Vadim Hetman ", Volume 1, pp. 274-280 Available at: <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/24139>